

МЕДИА ЭТИКА

Жас мамандардың тәжірибесінен

Этика мен дереккөздерді қорғау
арасында тепе-теңдікті ұстау, қоғамның
осал топтарымен сөйлесу

Дәрістің негізгі терминдері

Иммерсиялық журналистика – журналистикадағы оқиға ішінде болу эффектісі. Ақпараттық технология көмегімен оқиғаға «қатысу» журналистикасы материалды берудегі жаңа форма ретінде қабылданып жүр.

Гиллиганның «қамқорлық этикасы» – этикалық шешім қабылдау әдетте қатып қалған заңдылықтарға емес, «қамқорлық этикасына», яғни қоғам мен айналадағы адамдарға деген қамқорлық аясында көрініс табады.

Иммерсиялық журналистикадағы этика «Ақ шуыл»

Коллежді бірнеше жыл бұрын ғана бітірген Касси Роденбергтің «Ғылыми Америка» журналына ғылыми мақала жазу мүмкіндігінің пайда болуы оның өміріне үлкен өзгеріс әкелмек. Алайда мұндай басылымға мақала жариялаудың оңай емес екені де анық. Касси материалды дайындау барысында Американың ең кедей аудандарындағы есірткіге тәуелді жандар мен үй-күйсіз жандардың өмірімен танысып, олардың тіршілігін жете түсінуі тиіс. Бірақ мәселенің мәнісіне тереңірек үңілу барысында кейбір этикалық әдептерді сақтауы да керек.

Оқиға: «бұны неге жазып отырсың?»

Роденбергтің журналистикаға келуінің өзі бір оқиға. Ол колледжде ғылыми коммуникация мамандығын оқыса, кейінірек журналистикадан дипломдық жұмысын қорғады. Оқуды бітіргеннен кейін телеарнада продюссер болып қызмет етті, артынша «Ғылыми Америка» журналының сайтына қызметке алынды.

Бұл – журналистер арасында ең беделді қызметтердің бірі. Касси осылайша өзі жақсы көретін тақырыбына еркін қалам тербеге мүмкіндік алды. «Адам ағзасының әлденеге тәуелді болуын ғылыми тұрғыдан түсіндіру, тәуелділікті емдеуде ғылыми прогрестің тигізер пайдасын жазу – осы салада қалам тербейтін журналистердің әдеттегі ісі. Ал Кассидің мақсаты әлденеге тәуелді болып қалған адамдарды тауып алып кейіпкер ретінде сөйлету еді. Ол осылайша мәселені екінші жағынан көрсеткісі келді. Әсіресе Нью-Йорктың Бронкс атты кедей аймағындағы тұрғындардың арасынан организмдері әлденеге тәуелді болып қалған жандар туралы жазуға бекінді. Сонымен қатар бұл аудан қылмыс ең көп жасалатын жер еді. Кассидің мақаласы «Ақ шуыл» деп аталды. Физикада «ақ шуыл» термині үздіксіз және тұрақты (біркелкі) шығатын дыбыс. Касси адамдардың тәуелділігі мен психикалық ауруларды осы құбылысқа ұқсатты. Касси бұл жұмысын фотограф Крис Арнадемен бірге қолға алып, төрт жыл бойы ай сайын төрт мақаладан жариялап отырды. «Мақаланы жаттанды жолмен, жалаң статистикамен жазу маған жат нәрсе», – деді ол 2014 жылы «Ақ шуыл» мақалалар сериясының соңғы санында. «Ғылыми Америка» журналының редакторлары Кассидің жұмысына жоғары баға беріп жатты. Дей тұрғанмен, бастапқыда Касси тапқан кейіпкерлерінің ақиқатына көпшілік оқырман күмән келтіргені де жасырын емес. Олар бұл басылымнан осындай зерттеу еңбегі шығады деп күтпеген болса керек.

Тығырыққа тап болу: этика сақтау мен дереккөздерді қорғаудағы тепе-теңдік

Есірткі мен өзге де түрлі нәрселерге тәуелді адамдар туралы жаза жүріп, Касси Роденберг ең алдымен сол кейіпкерлердің жеке бас құпияларын сақтауға аса мән берді. Қандай да бір адамнан сұхбат алмас бұрын ол жазылатын дүниенің қысқаша мазмұнын таныстырып, олардың өздерінен тікелей жариялауға рұқсат сұрады. Ол алдымен өз жазғандарының алғашқы жобасын кейіпкерлеріне көрсетіп алды. Журналистикада бұл міндетті болмағанымен, Касси мұндайға ерекше көңіл бөлді. Оның үстіне сұхбат берген адамдар әлеуметтік әлсіз

топ өкілдері болғандықтан, туыстарының немесе белгілі бір ұйымдардың қамқорлығында болатын. Ал бұл қамқоршылар Кассидің үстінен арыздануы әбден мүмкін. «Менің қызметімдегі ең басты ұстанымым – жұмыс бабымен байланыс орнатқан адамдардың жеке басы мен олардың жеке өмірін қауіпсіздікте ұстау», – деп жазды Касси. Оның кейіпкерлері жезөкше, есірткі саудалаушылар секілді заңға қайшы әрекет етіп жүрген адамдар болғанына қарамастан, Касси олардың шын аты-жөнін жарияламады. Оның орнына олардың лақап аттарын пайдаланды. Жасыратыны жоқ, кейде әлгі кейіпкерлер мақаланың кей тұстарына келіспеушіліктерін білдіргенімен, соңында оны жариялауға бәрі рұқсаттарын берді. Журналист ретінде Роденберттің мақсаты қоғам шеттетіп тастаған адамдар туралы халыққа кеңінен мәлімет беру еді. Сол үшін де оның сұхбат алған адамдары өздері туралы ашылып сөйледі. Басынан өткен аласапырандармен бөлісуге бірден келісті. Ал сайтқа жарияланған мақаланың астына пікір жазғандардың ішінде мұндай жандардың оңайшылықпен басынан өткендерін бүкпесіз әңгімелей қоймайтынын айтып, бұл кейіпкерлердің бәрі автордың жеке таныстары әлде бұрыннан араласатын адамдары болуы мүмкін екенін айтқандар да болды. «Бұл мен үшін, кейіпкерлерім үшін үлкен тәжірибе болды. Ал оқырмандар үшін бұл айтулы жаңалық», – дейді бұл туралы Кассидің өзі. Мақалаға ақпарат жинау барысында Касси кейіпкерлерімен жиі кездесіп тұрды. «Қазір есіме алсам күлкім келеді. Кейіпкерлермен тіпті етене араласып кеткен кездерім де болды», – дейді Касси. Тіпті ол үй-күйсіз жандарды Алғыс айту күні мерекесінде өз үйіне кешкі асқа да шақырған.

Шешім: дауысы көпшілікке жетпейтіндердің арызын жеткізу

Американың дәстүрлі журналистикасындағы «дереккөздеріңмен дос болуға болмайды» қағидасымен жақсы таныс болғанымен, Роденберг мына адамдар туралы мақала жазу үшін мәлімет жинаудың жалғыз жолы олармен достасу екенін түсінді. Негізінен, «дереккөзбен достасу» тәсілі бір ғасырдан астам уақыт бұрын пайда болған иммерсиялық журналистиканың (иммерсиялық журналистика – оқиғаның ішіне кіру, тереңіне бойлау. Мәселен, абақтыда жатқандар туралы жазу мақсатында белгілі бір уақыт қылмыскерлердің арасында өмір сүру) басты белгісі еді. Кейде журналистер белгілі бір тақырыпты зерттеу үшін өзін басқа адам ретінде таныстыратыны белгілі. Мәселен, бір замандарда ауруханадағы ем сапасы туралы мақала жазғысы келген әлдебір журналист өтірік ауру ретінде сол ауруханаға жатып, мәселемен іштей танысқан еді. Кассидің де бұл тұрғыда үйсіз адам секілді көрініп, солармен араласып кетуіне, солай мәлімет жинауына болар еді. Бірақ Касси басқа тәсілді таңдады.

Ой құралы: Керол Гиллиганның «Қамқорлық этикасы»

Психолог Керол Гиллиганның пікірінше, этикалық шешім қабылдау әдетте қатып қалған заңдылықтарға емес, «қамқорлық этикасына», яғни қоғам мен айналадағы адамдарға деген қамқорлық аясында көрініс табады. Осы тұжырымдаманы өзге де ғалымдар іліп алып, ақырында ол көптеген салаларда пайдаланыла бастады. Олардың арасында, әрине, журналистика саласы да бар. Гиллиганның тұжырымдамасына сүйене отырып, өзгелерге деген қамқорлықтың күнделікті шешім қабылдауға қалай әсер ететіні туралы ойланыңыз.

Роденберттің көпжылдық тәжірибесі мен «Ғылыми Америка» журналының ұсынған еркіндігі жазылған мақалалар сериясының ерекше болып шығуына мүмкіндік берді. Есте сақтайтын бір нәрсе, сіздің көрген оқиғаңыз неше жерден қызықты және ерекше болса да, сіздің журналистік біліктілігіңіз жетіспесе, жазылған дүние оқырмандардың сүйіспеншілігіне бөлене алмайды.

Соңы: «халықпен аралас»

Төрт жыл бойы мақалалар сериясын жазу барысында Роденберг бұл тақырыпты әбден түсінді. Әу баста жезөкшелік пен есірткіге тәуелділікке ұшыраған кейіпкерлеріне көмектесем

деген сенімі төрт жылдың ішінде семіп, ақыр аяғында бар үміті ақталмады. «Бұл бір ғана жылда қалыптасып, бір жылда ғана шешілетін нәрсе емес екенін түсіндім», – деді Роденберг. Осы оймен Роденберг жұмысты соңына дейін жеткізбей, төрт жыл бойғы еңбекті тоқтатқан. Дегенмен оның осы тәжірибесі кейінгі жұмыстарында кедейлік тақырыбы туралы жазуына түрткі болып қана қоймай, бұл проблеманы бүге-шігесіне дейін тануына көп көмек берді. Кейін Касси сол «Ғылыми Америка» басылымында ғылыми тақырыпта қалам тербей жүріп, журналистік еркіндіктің шын мәнінде не екенін түсінгенін айтады. Төрт жылдық жоба Кассиге тек еркіндік беріп қана қоймай, сонымен қатар, журналистикада оқып жатқан, өзіне еліктеп осындай тақырыптарда жазып жүрген студенттермен байланыс орнатуына мүмкіндік берді. Студенттер одан кедей аудандағы әлгіндей адамдар туралы қалай жазу керектігін сұрағанда: «Халықтың ішіне кіріп, адамдармен сөйлесіңдер және оларға адал болыңдар. Достасып, еркін әңгімелесіңдер» дейтін. Бірақ ол этиканың мұндай тәсілдерінің бұдан да үлкен тақырыптарды жазу кезінде қолданылмағаны абзал екенін айтты.

Дәріс соңында, этика мен дереккөздерді қорғау арасында тепе-теңдікті ұстау, қоғамның осал топтарымен сөйлесу, дереккөзбен дос болу журналистік кәсіби миссиясы мен азаматтық кәсіби парызы дегіміз келеді.

Өзіндік жұмыстар тапсырмалары

1. Журналистік еңбегіңіздің дереккөздеріңізге әсер ету мүмкіндігін зерделеңіз.
2. Сіздің жазғандарыңыз кейіпкерлеріңізге қандай да бір әсер ете ме?
3. Әлеуметтік әлсіз топ өкілдері туралы мақала жазбастан бұрын редакторыңызбен ақылдасыңыз.
4. Гиллиганның «қамқорлық этикасына» сипаттама беріңіз.
5. Оқиғаны барынша шынайы және қызықты жеткізу мен дереккөздің қауіпсіздігін сақтауда тепе-теңдікті қалай сақтауға болады?
6. Сіз мақаланы жазу барысында қандай да бір келісім жасасқан болсаңыз, оқырмандарыңыз сол туралы білуі тиіс пе?
7. Сіз кейіпкердің атын өзгертіп берген болсаңыз, себебін түсіндіресіз бе?

Бақылау жұмыстары

1. Кейіпкер немесе дереккөздермен журналистердің достасуы қандай жағдайларда дұрыс, қандай жағдайларда бұрыс болады?
2. Кәсіби журналистер қауымдастығы кодекстерінің ортақ талабы бойынша, журналист өз жұмысында анонимді кейіпкер туралы ережелеріне шолу жасаңыз.
3. Сіздің ойыңызша, анонимділік қандай жағдайда орынды, қандай жағдайда орынсыз?
4. Кей сыншылардың «анонимді дереккөз жиі цитаталанады» деген пікірімен қаншалықты келісесіз?
5. Иммерсиялық журналистикаға жүгіне отырып, мәселеге тереңінен бойлау, тақырыпты жете түсінуге көмек бере ме?
6. Журналистің осылайша тым жақыннан зерттеуі мен тереңге бойлауының қандай да бір негативті әсерлері бар ма?

Дереккөздер

1. <http://blogs.scientificamerican.com/white-noise/> <http://www.coveringpoverty.org/>.
2. <http://www.spj.org/divws4.asp>.
3. <http://healthjournalism.org/>.